

LIBRIS

We know
books

@ Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RISTIN, DUȘIȚA

Școli și curente în slavistica europeană : întemeietori
și mentori / Dușița Ristin. - București : Eikon, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-49-1410-1

81

DTP: Mihăița Stroe

Editor: Valentin Ajder

Dușița Ristin

Școli și curente
în slavistica europeană:
întemeietori și mentori

E I K O N

București, 2025

Fig. 6. Mănăstirea „Sv. Pantelejmon / Sf. Pantelimon”, centrul Școlii literare de la Ohrid, sec. IX-X, Macedonia de Nord (foto Hristina Andonovska)

CUPRINS

<i>Argument</i>	5
I. Autoritatea scrierii în cultura medievală de expresie slavă.....	11
II. Moștenirea culturală bizantină și statul bulgar medieval. Școala de la Preslav și Școala de la Ohrid.....	37
III. Rafinament și grație în cultura medievală bulgară. Școala de la Tărnovo.....	57
IV. Elemente ale influenței bizantine în cultura medievală sârbă. Școala de la Raška și Școala de la Resava	77
V. Cultura scrisă de expresie slavonă din Țările Române medievale	93
VI. Mărturii despre limba și cultura slavonă la români.....	115
<i>Bibliografie</i>	133
<i>Anexe</i>	141
<i>Abrevieri</i>	147
<i>Ilustrații</i>	149

de timp, ajungând până în prezent la 15 ediții și reprezentând cel mai înalt forum mondial de dezbateră în studiile slave. Cu prilejul formării și întrunirii primului Comitet Internațional al Slaviștilor de la Belgrad din 1955, se va lua și decizia alcătuirii unor comisii de lucru pentru alcătuirea atlasului lingvistic general slav, a dicționarului limbii slave vechi, a comisiilor de istorie a slavisticii, de onomastică, de poetică și stilistică⁸.

Prezentarea aspectelor de care ne vom ocupa în acest volum care se referă la cercetarea originilor și evoluției culturii scrise slave reprezintă o ilustrare a unei preocupări constante a slavisticii europene, edificatoare și pentru înțelegerea caracteristicilor definitorii ale centrelor de cultură și educație care au modelat, prin activitatea desfășurată în cadrul lor, evoluția acestei științe. Cultura slavă tradițională, cu caracter popular sau religios, și cea laică au constituit elementul central al interesului de cercetare al învățaților slaviști din perioada modernă, prin contribuția cărora se realizează sincronizarea și înscriere valorilor acestei culturi într-un perimetru axiologic mai larg, european și universal, rod al strădaniei și creației marilor cărturari, oameni de litere și iscusiți organizatori și conducători de instituții culturale și de educație, care prin opera și destinul lor individual au marcat și modelat în ansamblu profilul cultural al spațiilor de limbă slavă sau al acelor aflate în imediata lor vecinătate, așa cum se întâmplă să fie și în cazul culturii și literaturii române vechi.

⁸ *Ibidem*, p. 13.

I. AUTORITATEA SCRIERII ÎN CULTURA MEDIEVALĂ DE EXPRESIE SLAVĂ

Culturală bizantină a impus autoritatea scrierii și a tradiției scrise în spațiile care au intrat sub directa sa influență din centrul și sud-estul european în veacul al IX-lea, o perioadă de evidentă revigorare și extindere a influenței sale în lume⁹. Contextul istoric, politic și social din această perioadă este marcat de o evidentă întărire a organizării interne a Imperiului Bizantin și de creștere a puterii sale militare, prin reocuparea zonei litoralului mediteranean al Peninsulei Balcanice și reinstalarea treptată a echilibrului de forțe în Balcani, cu includerea întregii peninsule în jurisdicția patriarhiei de la Constantinopol și implicit creșterea prestigiului și influenței Constantinopolului în cadrul bisericii creștine. Toate aceste lucruri au pregătit puternica expansiune culturală și religioasă bizantină din străluciții ani de păstorire ai patriarhului Fotie (858-867, 877-886), ai caesarului Bardas și ai celor doi învățați și apostoli ai slavilor, frații Constantin-Chiril și Metodie, întemeietorii scrierii slave.

Vom porni în reprezentarea acestui context istoric și cultural de la consemnarea pe care învățatul rus Aleksandr A. Vasiliev o face în cunoscuta sa lucrare

⁹ Gheorghije Ostrogorski, *Византија и словени* [Bizanțul și slavii], Belgrad, Prosveta, 1970, p. 74.

Istoria Imperiului Bizantin, în care precizează faptul că în vremea dinastiei bizantine amoriene (820-867) se poate vorbi, în ceea ce privește educația, de „un oarecare progres în domeniul învățământului superior și în diferite ramuri ale științei”¹⁰. Astfel, în timpul domniei lui Mihail al III-lea (842-867), unchiul său, *caesar*-ul Bardas (titlu imperial, coregent) organizează o Academie la Constantinopol amplasată în palat, unde programa școlară era alcătuită din cele șapte arte principale introduse în perioada păgână și adoptate mai târziu de școlile bizantine și occidentale. „Cele șapte arte liberale” (*septem artes liberales*) erau divizate în două grupe: *trivium*-ul (gramatica, retorica și dialectica) și *quadrivium*-ul (aritmetica, geometria, astronomia și muzica), care se studiau alături de filosofia și scriitorii clasici antici. Încercând să facă educația accesibilă tuturor, Bardas a declarat că școala va fi gratuită; profesorii erau bine plătiți din trezoreria guvernului. Patriarhul Fotie a fost unul dintre profesorii școlii superioare a lui Bardas.

Această școală a devenit un centru în jurul căreia se vor aduna mințile cele mai strălucite ale imperiului în epoca următoare a dinastiei macedonene (867-1056). Fotie, a cărui primă perioadă de conducere a patriarhiei constantinopolitane s-a desfășurat în timpul domniei împăratului Mihail al III-lea, a devenit exponentul principal al mișcării literare și intelectuale din a

¹⁰ A. A. Vasiliiev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, Iași, Ed. Polirom, 2010, p. 304.

două jumătate a secolului al IX-lea¹¹. Exceptional înzestrat, cu o mare pasiune pentru cunoaștere și o excelență educație, și-a dedicat mai târziu întreaga atenție și energie educării celorlalți, adunând în jurul său un grup de oameni dornici să-și îmbogățească vastul domeniu al cunoașterii. Educația lui fusese polivalentă, iar pregătirea sa era extinsă nu doar în domeniul teologiei, ci și în gramatică, filozofie, științe naturale, drept și medicină. După cum avea să se întâmple și cu alți mari învățați ai Veacului de Mijloc, Fotie avea să fie acuzat că „s-ar fi dedicat studierii științelor interzise, astrologiei și divinației”, iar tradiția legendară susține că în tinerețea sa și-ar fi vândut sufletul unui mag evreu și astfel „patriarhul ne apare ca unul dintre predecesorii lui Faust” (*J. B. Bury*).

În activitatea sa de mare învățat nu s-a limitat doar la predare, ci a consacrat mult timp și scrisului și a lăsat o moștenire literară bogată și variată. Dintre lucrările lui Fotie, *Bibliotheca* sau *Myriobiblon* prezintă o importanță particulară, prin faptul că oferă extrase din numeroase lucrări, uneori scurte, alteori extinse, conservă fragmente din scrieri care au dispărut, precum și eseuri proprii bazate pe aceste excerpte și comentarii critice asupra lor, cu multe informații despre gramaticieni, oratori, istorici, naturaliști, Părinți ai bisericii, sinoade și vieți ale Sfinților¹². Celalalte lucrări ale lui Fotie aparțin domeniului teologiei sau gramaticii și, de asemenea, a lăsat multe omilii și scrisori, în două dintre

¹¹ *Ibidem*, p. 305.

¹² *Ibidem*, p. 306.

predicile sale el face astfel referire, de pildă, la primul atac al rușilor asupra Constantinopolului din 18 iunie 860, la care a fost martor ocular¹³.

Orientarea spre studierea operei scriitorilor antici și universalitatea cunoștințelor lui Fotie au făcut din acesta un reprezentant de seamă al mișcării intelectuale din Imperiul Bizantin, în special din capitala acestuia, Constantinopol, de la mijlocul secolului al IX-lea și care a fost exprimată în evenimente precum deschiderea Academiei lui Bardas, în care Fotie însuși și-a dedicat mult timp pentru a predă. A. A. Vasiliev arată faptul că în timpul vieții lui Fotie și ca rezultat al influenței pe care a exercitat-o, se dezvoltă o relație mai strânsă între știința profană și teologie. Este foarte sugestivă pentru reprezentarea personalității acestui patriarh și a vastei sale cuprinderi spirituale redarea fragmentului din scrisoarea unuia dintre discipolii săi, Nicolae Mistical, patriarh al Constantinopolului în secolul al X-lea (901-907; 911-925), adresată fiului și succesorului suveranului mahomedan al Cretei, care scria că Fotie: „știa bine că, deși diferența de religie este un obstacol, înțelepciunea, bunătatea și alte calități ce împodobesc și dau demnitate naturii umane atrag afecțiunea celor care iubesc lucrurile bune; și de aceea, în ciuda diferenței dintre credințe, l-a iubit pe tatăl vostru, care era înzestrat cu aceste calități”¹⁴.

Prin urmare, la mijlocul secolului al IX-lea, avem un context foarte favorabil acestei strălucite extinderi

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Epistola II*, ed. Migne, Patrologia Graeca, CXI, 31, *apud* A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 306.

a culturii bizantine în lumea exterioară, prin înflorierea deosebită a acesteia. Academia lui Bardas la care va învăța și va predă și tânărul filozof Constantin-Chiril va devine astfel un centru al renașterii culturale și științei grecești medievale¹⁵.

Constantin, călugărul Chiril de mai târziu, este una dintre cele mai marcante personalități ale acestui avânt cultural al Imperiului Bizantin din această perioadă. Filozof și teolog, un înzestrat cunoscător al domeniilor spirituale și universale din acea vreme, reprezentant al celor mai înalte aspirații ale statului bizantin și ale bisericii bizantine, acesta și cu fratele său, Metodie, sunt în aceeași măsură reprezentativi pentru acea simbioză bizantino-slavă care se înfiripă în Peninsula Balcanică în acea epocă. În niciun alt loc aceasta nu ajunge la o astfel de măreață exprimare ca în orașul lor natal, Salonic, cel mai important centru bizantin de la marginea lumii slave balcanice. Populația Salonicului, după cum se întâmplă de regulă în regiunile de graniță, era în acea perioadă bilingvă. Conform mărturisirii din *Viața lui Constantin* (cap. 5), aici „fiecare știa să vorbească și în limba slavilor”¹⁶.

Despre întemeietorii scrierii slave, frații Constantin-Chiril și Metodie, și implicit, a primei limbi literare a slavilor, slava veche, care are la bază dialectul bulgaro-macedonean al slavilor din împrejurimile Salonicului, despre traduceri pe care le-au făcut din cărțile liturgice din greacă în slava veche, necesare în

¹⁵ Vezi G. Ostrogorski, *op. cit.* p. 74.

¹⁶ *Ibidem*, p. 75.

activitatea de creștinare a slavilor, începând din anul 863, cu misiunea lor din Marea Moravie, în inima continentului european, și pentru scrierea cărora au creat primul alfabet al slavilor la mijlocul secolului IX, alfabetul glagolitic, nu s-au păstrat până în zilele noastre texte originale și contemporane cu aceștia care să vorbească despre viața și opera lor. După moartea celor doi învățați (869, Chiril, și, respectiv, 885, Metodie), ucenici ai acestora, rămași în anonim, au elaborat două scrieri în limba slavă veche privitoare la viața și înfăptuirile celor doi frați, intitulate *Viața lui Constantin* (abr. *V. Const.*) și *Viața lui Metodie* (*V. Met.*)¹⁷. *Viața lui Constantin* se păstrează în 59 de copii manuscrise chirilice, nici una din acestea nefiind realizată mai înainte de secolul al XV-lea, iar *Viața lui Metodie* în 16 copii manuscrise rusești, dintre care cea mai veche, datând de la sfârșitul secolului al XII-lea, figurează într-un zbornic aflat la biserica Uspenia din Moscova („Zbornicul Uspenski”). Această copie s-a făcut după originalul nepăstrat care a ajuns din Moravia în Rusia prin Cehia, în text existând câteva informații ce reflectă realitatea cehă. Cele două scrieri au fost editate pentru prima dată în 1851 de slavistul și istoricul slovac de expresie cehă Pavel Josef Šafařík (1795-1861), edițiile următoare datorându-se următorilor cercetători: František Pastrnek, Praga, 1902 (cu textul vechi slav normalizat, însoțit de traducerea în limba latină); A. Teodorov-Balan, Sofia, 1920; P. A. Lavrov, Leningrad (St. Petersburg), 1930; Tadeusz

¹⁷ Tiberiu Pleter et al., *Limba slavă veche*, culegere de texte, București, Editura Universității din București, 2003, p. 93.

Lehr-Splawinski, Poznań, 1959; Fr. Grivec, F. Tomšič, Zagreb, 1960.

Din textul acestora se poate deduce faptul că autorii lor au fost martori la unele din evenimentele descrise, iar despre autorul *V. Const.* – presupus a fi Climent Ohridski – există indicii că ar fi obținut unele date biografice chiar de la Metodie. Scrierile la care ne referim aici nu reprezintă propriu-zis legende hagiografice, chiar dacă pe alocuri se face simțită influența producțiilor bizantine de acest fel, îndeosebi în *V. Const.* Ele pot fi caracterizate mai degrabă ca relatări pe un ton obiectiv, marcat adesea emoțional, ale strădaniei celor două mari personalități de a aduce învățătura creștină la slavii moravi. Valoarea celor două texte este deosebită atât prin informațiile transmise privitoare la viața și activitatea celor doi apostoli ai slavilor și la realitatea istorică a vremii în care au trăit, cât și prin virtuțile literare ale limbii și stilului folosit. În mod convențional, *V. Const.* și *V. Met.* sunt denumite generic *Legende panonice*, cu toate că titulatura respectivă nu este tocmai exactă. Acest lucru se datorează faptului că în timpul când au fost elaborate cele două scrieri, Metodie, ca și autorii acestora, nu se mai aflau în Panonia.

Prin urmare, este firesc să subliniem în continuare cât de importantă a fost cunoașterea dialectului bulgaro-macedonean din împrejurimile Salonicului pentru opera celor doi mari apostoli ai slavilor, Constantin-Chiril și Metodie¹⁸. Dacă ei nu ar fi propovăduit creștinismul și nu ar fi realizat slujba religioasă în limba

¹⁸ Vezi G. Ostrogorski, *op. cit.* p. 75.

slavă veche, care să fie „pe înțelesul tuturor slavilor din acea vreme”, dacă nu ar fi fost creatorii primului alfabet al slavilor, alfabetul glagolitic, și nu ar fi tradus Biblia și cărțile liturgice în limba slavă veche, cea mai cunoscută misiunea a acestora ca trimiși ai Imperiului Bizantin, cea din Marea Moravie, începută în 863 d. H., ar fi rămas doar un episod fără o prea mare importanță. În aceste condiții, misiunea lor în Marea Moravie, în pofida faptului că la final s-a ajuns la prigonirea ucenicilor celor doi frați după moartea lui Metodie, din 885, din cauza adversităților pe care le-au întâmpinat în raport cu rivalii lor, reprezentanții clerului german vorbitor de latină, a dobândit un avânt și o importanță unice în cultura și civilizația slavă. Această perioadă relevantă din viața și activitatea fraților Constantin-Chiril și Metodie marchează momentul în care s-au pus bazele culturii scrise slave, care își are astfel începuturile în a doua jumătate a secolului al IX-lea d. H.

Vom evidenția, așa cum am mai spus-o până acum, faptul că în Marea Moravie, bizantinii propovăduiesc creștinismul și oficiază slujba religioasă în *limba slavă veche*, prima limbă literară a slavilor care are la bază idiomul bulgaro-macedonean al slavilor din împrejurimile Salonicului din sec. al IX-lea. Aici, în acest principat slav din centrul continentului european, Imperiul Bizantin și biserica sprijină în mod evident conștiința de sine a slavilor prin răspândirea creștinismului în slava veche, opunându-se influenței Imperiului Franc din vecinătate. Scrierile *Viața lui Constantin* și, respectiv, *Viața lui Metodie*, pun accentul pe valoarea limbii slave vechi și evidențiază combaterea „ereziei

celor trei limbi”, concepția din acea epocă potrivit căreia adevărurile credinței creștine pot fi exprimate numai în ebraică, greacă și latină. O astfel de abordare deschisă caracterizează spiritul bizantin în mare măsură în ceea ce privește politica bisericească a Imperiului și în alte ținuturi slave.

După cum putem înțelege din amănunțele prezentate până acum, extinderea culturii și civilizației bizantine în spațiul slav își are începuturile în anii în care în fruntea Imperiului Bizantin s-a aflat Mihail al III-lea și unchiul său, caesar-ul Bardas, iar în fruntea bisericii bizantine era patriarhul Fotie. Contribuția lor personală nu a fost deloc una minoră, iar Constantin-Chiril și Metodie își împart meritul lor cu aceștia, patriarhul Fotie și caesarul Bardas, cei care au inspirat și condus politica din acele vremuri în Imperiul Bizantin. În aceste realizări sunt evidente, în același timp, și interesele istorice și primordiale ale unui mare Imperiu, un lucru care este mai adânc și mai puternic decât o voință, o inițiativă și o viziune personală. Ceea ce s-a început în zilele lui Mihail al III-lea (842-867), ale lui Bardas și Fotie, se continuă cu aceeași consecvență și succes în timpul împăratului Vasile I (867-886, dinastia macedoneană) și a cărui politică față de lumea slavă nu a fost diferită de cea a predecesorilor săi, prin scopurile majore pe care le-a urmărit. Misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie (863-885) din Marea Moravie își va avea locul în șirul unor acțiuni asemănătoare în acea epocă și care au fost determinate de același context istoric. Tocmai de aceea opera celor doi apostoli ai slavilor, Constantin-Chiril și Metodie, va da o semnificație finală și un sens